

Резюме

Нелін О.І. Інститут нотаріату в Україні (IX–XVIII ст.ст.): проблеми становлення.

Проаналізовано становлення інституту нотаріату в Україні починаючи з доби Руської держави до кінця XVIII століття. З'ясовано, що на Русі цивільно-правові угоди укладались в усній формі на торзі у присутності двох свідків або митника, а факт їхнього вчинення підтверджували свідки у суді. Зазначено, що Литовський статут 1588 р. встановлював, як загальне правило, вимогу письмового оформлення угод на загальну суму понад десять коп грошей у присутності свідків з обов'язковою реєстрацією в актових книгах земського суду. Звернено увагу на те, що вперше після Литовських статутів Інструкція судам, видана гетьманом Д. Апостолом 13 липня 1730 р., відновила обов'язкову письмову форму цивільно-правових актів.

Ключові слова: інститут табеліонів, нотаріус, нотаріальна діяльність, рецепція права, протоколювання документів у суді, актові книги, Литовські статути.

Резюме

Нелін А.И. Институт нотариата в Украине (IX–XVIII вв.): проблемы становления.

Проанализировано становление института нотариата в Украине, начиная с периода Русского государства до конца XVIII в. Выяснено, что на Руси гражданско-правовые сделки составлялись устно на рынке в присутствии двух свидетелей или таможенника, а факт их составления подтверждали свидетели в суде. Указано, что Литовский статут в 1588 г. устанавливал, как общее правило, требование письменного оформления сделок на общую сумму свыше десяти коп денег в присутствии свидетелей с обязательной регистрацией в актовых книгах земского суда. Обращается внимание, что впервые после Литовских статутів Инструкция судам, изданная гетманом Д. Апостолом 13 июля 1730 г., восстановила обязательную письменную форму гражданско-правовых актов.

Ключевые слова: институт табеллионов, нотариус, нотариальная деятельность, рецепция права, протоколирование документов в суде, актовые книги, Литовские статуты.

Summary

Nelin O. Notary institution in Ukraine (IX–XVIII centuries): problems of formation.

In the article the author analyses the formation of notary institution in Ukraine beginning from the period of Rus State and up to the end of XVIII century. It has been discovered that in the period of Rus State the civil deals were settled verbally on the market in the presence of two witnesses or a customs officer, and the fact of their settlement then was verified by witnesses in court. It has been also clarified that the Lithuanian Statute of 1588 determined, as a common rule, to settle deals of more than ten copecks in writing in the presence of two witnesses with mandatory record in the territorial court register. The attention is drawn to the fact that, for the first time ever, after Lithuanian Statutes, the Instruction to Courts, issued by Hetman D. Apostol on 13 June, 1730, restored the mandatory written form of civil acts registration.

Key words: institution of tabelliones, notary, notarial activity, reception of law, reporting court proceedings, registers, Lithuanian Statutes.

Отримано 4.03.2013

УДК 340.5 (091)

С. В. КУДІН

Сергій Володимирович Кудін, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Академії праці і соціальних відносин

ІДЕЇ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства у працях С. М. Орнатського

Однією з основних тенденцій розвитку української юридичної науки початку XXI ст. стає відновлення порівняльно-правових та порівняльно-історичних досліджень права. Застосування порівняльного підходу, порівняльно-правового методу допомагає істотно розширити ареал вивчення проблемних питань вітчизняного права, інтенсифікувати отримання предметних знань, з'ясувати як універсальні закономірності, так і національні особливості розвитку правових інститутів. Проте важко уявити сучасні розвідки без звернення уваги до наукової спадщини вчених, що здійснювали розробку ідей порівняльного правознавства. У зв'язку із викладеним вище варто оцінити наукову спадщину С. М. Орнатського, який у першій половині XIX ст. одним із перших із українських вчених звернувся до порівняльно-правової тематики.

Проблема статті полягає у необхідності з'ясувати характер сформульованих С. М. Орнатським ідей порівняльного правознавства.

Наукова спадщина С. М. Орнатського, отримані вченим наукові результати були предметом вивчення П. М. Майкова, Ю. Я. Касяненко, О. В. Кресіна та інших науковців. Наукова діяльність цього вченого також висвітлювалась у біографічних словниках Університету св. Володимира, Московського та Харківського уні-

верситету. Проте, існує потреба у більш детальному висвітленні висловлених цим ученим ідей порівняльного правознавства.

Метою статті є у заповнення прогалин у сфері дослідження характеру сформульованих С. М. Орнатським ідей порівняльного правознавства.

Як зазначає О. В. Кресін, С. М. Орнатський певний період навчався у Німеччині, і «...за своїми поглядами був близький до гейдельберзької філософсько-правової школи». Окрім того, виразний вплив на творчість вченого справили і погляди Фейєрбаха². Це зумовило напрям і характер наступної наукової діяльності С. М. Орнатського як у сфері юридичної енциклопедистики, так і, власне, порівняльного правознавства. Очевидно, що певний вплив на висловлені вченим погляди на теоретичні проблеми порівняльного правознавства справила сучасна йому ідейна дискусія між філософсько-правовою та історичною школами права. Не слід забувати, що наукова діяльність С. М. Орнатського проходила в умовах кодифікації російського законодавства та поступової уніфікації норм права різних частин Російської імперії. Це також наклало свій відбиток на спрямованість наукової творчості вченого.

У праці «Про відношення між загальним і приватним у законодавстві та законознавстві» (1839 р.) С. М. Орнатським було науково осмислено деякі епістемологічні проблеми порівняльного правознавства. Зокрема, він зупинився на таких питаннях, як-то: співвідношення людських законів та «Закону Вічної Правди»; причини різниці між людськими законами; межа протилежності між законодавствами різних країн; можливість рецепції, запозичення норм законодавства однієї держави іншою. С. М. Орнатський був переконаний, що для всіх людей, незалежно від просторово-часового виміру, існує універсальний інваріантний так званий «Закон Вічної Правди». До інтерпретації поняття цього Закону вчений підходив з позицій об'єктивного ідеалізму, вважаючи, що його «роду людському» надав Бог. Свідченням цього є те, що С. М. Орнатський ототожнює цей Закон із «Вічним Законом Божественної Правди», «Божественним Законом Вічної Правди»³. На його думку, діяльність людей у їх первісному стані (до гріхопадіння) зумовлювалась волею Бога та «Законом Вічної Правди»⁴. Проте, на відміну від класичних теологів середньовіччя, які розглядали світ метафізично, С. М. Орнатський дотримувався діалектичних поглядів: саме тому людська цивілізація, правовий устрій окремих народів уявлялись ним у русі, на їх розвиток впливали як географічно-кліматичні причини, так і фактори, зумовлені діяльністю того чи іншого соціуму.

Як вважав вчений, після гріхопадіння «Закон Вічної Правди» перетворився на лише одну загальну ідею, недосяжну людині через її суб'єктивне світосприйняття. Тому виникла потреба у створенні людських законів, які внаслідок людської недосконалості є між собою різними і в них не відображено у всій повноті й чистоті «Закон Вічної Правди». Вчений наводить і причини різниці між людськими законами. Зокрема, для теократичних держав Стародавнього Сходу такою причиною були різні релігійні уявлення народів цих країн; для Стародавньої Греції та Риму – взаємне відчуження і розділення одних народів від інших. Але дані причини у розумінні С. М. Орнатського були тимчасовими: відтак, він виділяє і константні фактори, що діяли «... у всі часи і у всіх народів»⁵. Такими він вважав географічне положення країни, родючість її ґрунтів, клімат, спосіб господарства (мисливство, рибальство, скотарство, землеробство, ремісництво та торгівля), воля законодавця. Проте природні та господарські причини, хоч і є суттєвими, але не мають абсолютної сили. У даному питанні вчений не погоджувався із тезою Монтеск'є про виключну детермінованість розвитку права кліматичними факторами. Натомість, як вважав С. М. Орнатський, вони можуть із часом, із розвитком розумових сил того чи іншого народу, бути подолані. У такому разі «генії народів» або «великих Государів», що втілюють у собі народні сили, можуть виступити провідною причиною розвитку законодавства⁶.

Отже, вчений обстоював думку про первинність суб'єктивного фактору у правотворенні («мудрий Законодавець») або істотний вплив при створенні законів «народного духу». З цього можна зробити висновок, що у науковій творчості С. М. Орнатського були присутні як телеологічні елементи ідей природної теорії права, так і постулати історичної школи права.

Вчений також звернув увагу і на межі різниці між різними законодавствами. На його погляд, різниця може бути виключно кількісна, а не якісна. Різноманітність окремих положень законодавств тих чи інших держав може тією чи іншою мірою відповідати «Закону Вічної Правди», ідеї справедливості, а також зумовлюється особливими обставинами або волею законодавця. Показовим прикладом кількісної різниці є у названій праці С. М. Орнатського строк повноліття, вказаний у нормах законодавств різних держав: в Російській імперії – 21 рік, в Пруссії – 24, у Ганновері – 257. О. В. Кресін зазначає, що, на думку С. М. Орнатського, уніфікація кількісних відмінностей є не обов'язковою, але бажаною⁸. Дійсно, С. М. Орнатський припускає, що законодавці різних країн, піклуючись про «благо для своїх підданих», із усіх можливих варіантів, що не суперечать «Закону Вічної Правди», обирають найбільш оптимальний. Водночас законодавці мали б між собою домовитись про розробку такого закону, який би влаштував усіх. Слід зауважити, що у даному випадку С. М. Орнатський висловив думку про необхідність розробки норм міжнародного права, нагальна потреба в якій вже існувала у першій половині XIX століття.

На нашу думку, сформульована С. М. Орнатським проблема «кількісних відмінностей», у свою чергу, допомогла поставити ним питання про існування чи відсутність взаємозв'язку між системами законодавства різних держав через призму протилежних понять «подібність-різниця», які відображали спільні або відмінні ознаки суспільного розвитку. Відтак, вже у 30-х роках XIX ст. одним із представників української правової науки було виявлено, що у разі подібності умов суспільної еволюції різних країн їх закони повинні мати схожі риси⁹.

С. М. Орнатський обґрунтовує думку про те, що лише у рамках кількісної різниці допустимим є органічний розвиток права у сукупності із органічним розвитком народного життя, на чому наполягали представники історичної школи права. Ідеї цієї школи, як вважає учений, можуть бути визнані справедливими стосовно лише найголовніших рис, що відрізняють народи взагалі, і конкретно – системи законодавства. Але подробиці життя, різноманітність взаємовідносин між людьми як у межах однієї держави, так і різних країн, визначають волею законодавця, який може діяти як відповідно до духу народу, так і всупереч йому – якщо є нагальна необхідність викоринювати зловживання, шкідливі звичаї та ін.

Кількісні різниці та мудра діяльність законодавця, на думку С. М. Орнатського, мали сприяти позитивному впливу запозичення норм права. Він наводить приклади із рецепцією римського права до системи цивільного права німецьких держав, запозичення Петром I деяких норм із шведського та датського законодавства тощо. Проте вчений зауважує, що запозичувати не слід безоглядно, а діяти лише у рамках забезпечення автохтонних потреб, власних умов розвитку¹⁰.

Аналіз С. М. Орнатським загальної історії людських цивілізацій наводить його на думку про певні закономірності розвитку права різних народів. Зокрема, він обстоює тезу, що з часом, з поступовою еволюцією людських суспільств, різниця між правовим устроєм різних народів має нівелюватись, правові системи «рухаються» у напрямі взаємного узагальнення і створення єдиного законодавства, яке, у свою чергу, повинне бути виявом «Закону Вічної Правди». Як вважав вчений, у процесі первинного правоутворення було створено звичаї, які закріплювали загальні поняття про діяльність людини у тому чи іншому конкретному випадку. Натомість прецеденти, які були винятками із звичайного способу діяльності, детермінували необхідність порівнювати між собою різні дії через призму начал правди і справедливості. Відтак, з'являються перші закони та системи законодавств. Дана схема правоутворення була єдина, на думку науковця, для всіх держав стародавнього періоду, а через викладені вище причини та фактори ці закони між собою відрізнялись. Разом із тим потяг людей до спілкування привів до того, що юридичні поняття, притаманні системі законодавства одного народу, запозичувались іншим народом, але з певними змінами, що відповідали умовам його суспільного розвитку¹¹.

Цей процес, як зазначає С. М. Орнатський, ще не закінчено. Він не поставив певних часових рамок, зазначивши, що загальним напрямом уніфікації права різних народів є наближення до «Вічного Закону Божественної Правди», а повна реалізація цього закону відбудеться в ідеальному «царстві Вічності», в якому мають об'єднатись всі народи¹². Як бачимо, у розробленій С. Орнатським концепції правоутворення та історичного розвитку права поєднались елементи ідеалізму, деякі ідеї історичної школи права, філософсько-правової школи.

С. М. Орнатський також звернувся і до проблеми визначення ролі та значення у науковому пізнанні порівняння. Будучи одним із розробників ідей юридичної енциклопедистики, він багато уваги звертав на законознавство. У рамках його він пропонував спільно вивчати загальне законодавство, що мало вплив на всіх жителів однієї держави, та приватне законодавство (законодавство окремих частин держави, у даному випадку – різноманітні закони, що діяли на території окремих областей Російської імперії). Таке спільне вивчення мало відбуватись, передусім у межах порівняльно-історичного дослідження і мало на меті, як теоретично-наукові, так і практичні цілі. Зокрема, можливо було з'ясувати недоліки і позитиви цих законів, виявити, що можна було запозичити, враховуючи загальне благо та приватні інтереси, вилучити протиріччя, що зустрічаються у різних законах¹³.

Багато у чому на основі порівняльного й порівняльно-історичного вивчення ним було побудовано працю «Порівняльний погляд на сучасні поняття про енциклопедію, і поняття про них давніх греків і римлян» (1855 р.). Зокрема, застосування порівняння як логічного прийому допомогло вченому розмежувати зовнішню та внутрішню енциклопедії, виокремити в них різні частини. Завдяки ж порівняльно-історичному вивченню уявлень давніх греків та римлян про енциклопедичні знання С. М. Орнатський виявив як спільні, так і відмінні їх погляди на предмет енциклопедистики¹⁴.

Таким чином, із сказаного вище можна зробити наступні висновки:

1. На наукову творчість С. М. Орнатського істотний вплив справили ідеї гейдельберзької філософської школи права та погляди Фейербаха. Окрім того, у науковій творчості вченого були присутні елементи ідей як природної теорії права, так і історичної школи права. Певною мірою спрямованість наукової діяльності С. М. Орнатського залежала від кодифікації російського законодавства та поступової уніфікації норм права різних частин Російської імперії.

2. С. М. Орнатський зупинився на таких аспектах порівняльного правознавства, як співвідношення людських законів та «Закону Вічної Правди», причини різниці між людськими законами, межі протилежності між законодавствами різних країн. Він вважав, що існує один універсальний закон, і у питанні про визначення його природи виходив з позицій об'єктивного ідеалізму. Відхід людства від постулатів цього закону привів до утворення людських законів, що були відмінними між собою як результат впливу різних релігійних уявлень, географічно-кліматичних умов, способу господарства. Проте дія даних факторів може бути подолана волею законодавця. На погляд вченого, різниця між людськими законами є виключно кількісною, а їх різноманітність має відповідати універсальному закону.

3. Особливу увагу С. М. Орнатський приділяв можливості рецепції норм законодавства. На його думку, вона могла відбутись за умови подібності умов суспільної еволюції різних країн, внаслідок чого їх закони повинні мати і схожі риси. Але запозичення має відповідати умовам розвитку даної держави.

4. Вчений обґрунтовував думку про лінійний та закономірний прогресивний розвиток права різних народів. На його погляд, з поступовою суспільною еволюцією різниця між правовими системами має зникнути, відбудеться уніфікація законодавства, яка, у свою чергу, стане виявом «Закону Вічної Правди».

5. С. М. Орнатський надавав істотного значення у науковому пізнанні порівнянню. Він звертав особливу увагу з'ясуванню результатів порівняльно-історичного вивчення законів (виявлення їх позитивів та недоліків, можливість рецепції, вилучення протиріч).

¹ Порівняльне правознавство: Антологія української компаративістики XIX–XX століть / За ред. О. В. Кресіна; упоряд. О. В. Кресін, К. О. Черниченко, О. В. Ткаченко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України; Вид-во «Логос», 2008. – Серія наукових видань «Енциклопедія порівняльного правознавства». – Вип. 5. – 414 с. – С. 5–6.

² Орнатський С. Н. Об отношении между общим и частным в законодательстве и законоведении / С. Н. Орнатский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1839. – Сентябрь. – С. 169–196. – С. 184, 194.

³ Орнатський С. Н. Об отношении между общим и частным в законодательстве и законоведении / С. Н. Орнатский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1839. – Август. – С. 63–110. – С. 68–69.

⁴ Там само. – С. 71–72.

⁵ Там само. – С. 74–76, 84.

⁶ Там само. – С. 80–81.

⁷ Порівняльне правознавство: Антологія української компаративістики XIX–XX століть / За ред. О. В. Кресіна; упоряд. О. В. Кресін, К. О. Черниченко, О. В. Ткаченко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України; Вид-во «Логос», 2008. – Серія наукових видань «Енциклопедія порівняльного правознавства». – Вип. 5. – 414 с. – С. 6.

⁸ Орнатський С. Н. Об отношении между общим и частным в законодательстве и законоведении / С. Н. Орнатский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1839. – Август. – С. 63–110. – С. 86–87.

⁹ Там само. – С. 94–97.

¹⁰ Там само. – С. 99–103.

¹¹ Орнатський С. Н. Об отношении между общим и частным в законодательстве и законоведении / С. Н. Орнатский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1839. – Сентябрь. – С. 169–196. – С. 184.

¹² Там само. – С. 192.

¹³ Орнатський С. Н. Сравнительный взгляд на нынешние понятия об энциклопедии, и понятия о ней древних греков и римлян / С. Н. Орнатский. – М.: В университетской типографии, 1855. – 59 с.

Резюме

Кудін С. В. Ідеї порівняльного правознавства у працях С. М. Орнатського.

У статті висвітлюються погляди С. М. Орнатського на деякі аспекти порівняльного правознавства. Доведено, що наукова діяльність вченого склалась під впливом ідей філософської, історичної, природної школи права та поглядів Фейєрбаха. З'ясовано, що вчений обґрунтовував тезу про існування універсального закону буття, визначав його природу з позицій об'єктивного ідеалізму. Різноманітність людських законів пояснювалась ним впливом релігійних, географічно-кліматичних, соціальних причин, дія яких могла бути подолана волею законодавця. Вчений висловив думку про кількісну різницю між людськими законами та їх відповідність універсальному закону. Встановлено, що С. М. Орнатський сформулював тезу про подібність умов суспільної еволюції різних країн, наявність між їх законами схожих рис, що є важливою умовою рецепції. Доведено, що вчений обґрунтовував думку про лінійний та закономірний прогресивний розвиток права різних народів, який дістане вияв у поступовій уніфікації законодавства різних держав, наближенні його до універсального закону. С. М. Орнатський надавав істотного значення порівняльно-історичному вивченню законів з метою виявлення їх позитивів та недоліків, визначення можливості рецепції, вилучення протиріч.

Ключові слова: наукова спадщина С. М. Орнатського; порівняльне правознавство; порівняння; універсальний закон.

Резюме

Кудин С. В. Идеи сравнительного правоведения в трудах С. Н. Орнатского.

В статье освещаются взгляды С. Н. Орнатского на некоторые аспекты сравнительного правоведения. Доказано, что научная деятельность ученого сложилась под влиянием идей философской, исторической, естественной школы права и взглядов Фейербаха. Выяснено, что ученый обосновывал тезис про существование универсального закона бытия, определял его природу с позиций объективного идеализма. Разнообразие человеческих законов объяснялось им влиянием религиозных, географическо-климатических, социальных причин, действие которых могло быть преодолено волей законодателя. Ученый высказал мысль о количественной разнице между человеческими законами и их соответствии универсальному закону. Установлено, что С. Н. Орнатский сформулировал тезис про подобность условий общественной эволюции разных стран, наличие между их законами схожих черт, что есть важным условием рецепции. Доказано, что ученый обосновывал мысль про линейное и закономерное прогрессивное развитие права разных народов, которое проявится в постепенной унификации законодательства разных государств, приближении его к универсальному закону. С. М. Орнатский придавал существенное значение сравнительно-историческому изучению законов с целью определения их позитивов и недостатков, определения возможности рецепции, изъятия противоречий.

Ключевые слова: научное наследие С. Н. Орнатского; сравнительное правоведение; сравнение; универсальный закон.

Summary

Kudin S. Ideas of comparative law in the works of S. M. Ornatskyi.

The article highlights the views of S. N. Ornatskyi on some aspects of comparative law. It is proved that the scientific activities of the scientist developed under the influence of philosophical, historical, natural law school and views of Feuerbach. It is ascertained that the scientist argued thesis about the existence of a universal law of life and defined its nature from the position of objective idealism. He explained a variety of human laws by the influence of religious, geographical and climatic, social reasons. The effect of such laws could be overcome by the will of the legislator. The scientist suggested quantitative differences between human laws and their compliance with the universal law. It is found that S. M. Ornatskyi formulated the thesis about the similarity of conditions of social evolution in different countries, the existence of laws between their similarities, which is essential for the reception. It is proved that the scientist argued opinion on linear and logical progressive development of the law of different nations that would be expressed in the gradual harmonization of legislation of different states, bringing it closer to a universal law. S. M. Ornatskyi paid the special attention to of comparative historical study of law in order to identify its positive aspects and drawbacks and determine the possibility of reception, remove contradictions.

Key words: scientific heritage of S. M. Ornatskyi, comparative law; comparison; universal law.

Отримано 4.03.2013

УДК 341.218

В. Б. СКОМОРОВСЬКИЙ

Віталій Богданович Скоморовський, кандидат історичних наук, доцент Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

**НАСЛІДКИ ПЕРЕБУДОВЧИХ ПРОЦЕСІВ У СРСР:
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Із 1985 р. керівництво радянської держави взяло курс на масштабні реформи, які охопили всі сфери життя радянського суспільства і отримали назву «перебудова». Підсумками реформ став розпад СРСР як єдиної держави, що суттєво вплинуло на життя людей у всіх колишніх радянських республіках: він розділив державними кордонами територію колишньої держави і тим самим розділив багато народів, що проживали на цій території; він відкрив шлях до радикальної зміни політичного та соціально-економічного ладу на всьому просторі колишньої союзної держави.

З цієї проблематики ґрунтовними дослідженнями відзначаються К. Брутенц, Є. Волгін, М. Геллер, А. Данилов, Д. Драгунський, В. Івкін, Т. Кауль, С. Кульчицький, Б. Леванов, І. Овчар, В. Шейніс та інші. Однак на сьогоднішній день практично відсутні комплексні узагальнюючі дослідження, що відображали б повну й об'єктивну картину наслідків перебудовчих процесів в СРСР та показували б їх значення в історії радянської державності.

Завдання дослідження – на основі детального аналізу джерельної бази уточнити та переглянути принципові аспекти, а також традиційні висновки стосовно суспільно-політичних трансформацій в СРСР у 1985–1991 рр., дослідити їх вплив на розвиток радянської державності у зазначений період.

23 квітня 1985 р. на пленумі ЦК КПРС М. Горбачов повідомив про плани перетворень, спрямованих на прискорення соціально-економічного розвитку країни. З цього часу в Радянському Союзі оголошена політика перебудови, за допомогою якої радянське керівництво сподівалось вирішити проблеми минулого та дискусійні питання тогочасності. Реформи планувалось здійснити із залученням демократичних складових. Перебудова розглядалася як стимул і можливість до більш повного включення в усі аспекти світового розвитку; реформа політичної системи – це рух до свободи, відповідальності; гласність – це право на власний аналіз стану справ на всіх рівнях, це обов'язкова вимога до стилю роботи, керівництва¹. Аргументувалося, що «...без всемерного розширення и углубления социалистической демократии, то есть без создания условий для повседневного, активного и действенного участия всех трудящихся, их коллективов и организаций в решении вопросов государственной и общественной жизни, мы не сможем успешно идти вперед»².

У ході розв'язання основних завдань перебудови в країні все частіше спостерігалось зіткнення думок і позицій, відкрите протистояння політичних сил. Тобто, йдеться про те, що партійне керівництво, проводячи перебудову, не мало чіткої та єдиної моделі того, яких результатів і якими засобами потрібно досягнути. Непорозуміння у владній верхівці та відсутність конструктивного підходу до вирішення проблем, які наприкінці 80-х рр. XX ст. пронизали усі сфери життя радянського суспільства, зумовили кризу влади, а отже, й кризу перебудови. Аналізуючи дії очільників перебудови, тогочасний Прем'єр-міністр СРСР В. Павлов стверджував: «Сегодня очевидно, что, приступая к перестройке, мы не представляли себе в полной мере ни